

ИЗ СИНТАКСЕ ГЛАГОЛА У ГОВОРУ ЈАВОРАНА (КОД БАЊАЛУКЕ)

Рад се бави проблематиком синтаксе глагола у говору села Јаворани код Бањалуке. Забијежене језичке особине пореде се са приликама у другим западнијим српским говорима, ради свестранијег сагледавања говора Јаворана у свјетлу херцеговачко-крајишког дијалекта као компактне говорне цјелине.

Кључне ријечи: синтакса глагола, говор Јаворана, сјеверозападна скупина херцеговачко-крајишког дијалекта.

1. Село Јаворани смјештено је у југоисточном дијелу бањалучке регије, на путу од Бањалуке ка Кнежеву. Разуђеног је типа, на надморској висини од 864 м, омеђено планинама Влашић, Гола планина, Чемерница, Осмача и Тисовац.

1.1. Као и у осталим дијеловима Босанске Крајине, поријекло становништва није до краја разјашњено, но усмена предања казују да су у 17. в. забијежена знатнија насељавања православног становништва из Црне Горе и Србије. Највећи број становника Јаворана јесу православни Срби. Према попису из 1991, у Јаворанима је живјело 1.289 становника: поред Срба, имали су једног Хрвата, шест Југословена и девет „осталих”. Ни ово село није остало имуно на депопулационе процесе: попис из 2013. године биљежи 851 стално насељених Јавораца и Јаворки, који се углавном баве сточарством, земљорадњом и прерадом дрвета.

1.2. Интересовање за говор овог села, који припада источном огранку сјеверозападне скупине херцеговачко-крајишког дијалекта, први је показао др Неђо Јошић, урадивши упитник за Први том Српског дијалекатског атласа, а 1991. и одбранивши магистарски рад *Микротопонимија села Јаворана* на Филолошком факултету у Београду. Још један магистарски рад о овом селу, такође из лексикологије, одбрањен је 2017. године на Филолошком факултету у Бањалуци: *Из лексике материјалне културе у Јаворанима* Јелене Јаћимовић Јањетовић. У оквиру пројекта „Проучавање и заштита нематеријалне културне баштине Републике Српске” Црњак/Козомара о овом говору написали су два рада: *О вокализму говора Јаворана* (2015) и *Особине*

¹ dijana.crnjak@flf.unibl.org

консонантског система говора Јаворана (2017). Дио материјала који овдје доносимо прикупљен је у оквиру поменутог пројекта и током каснијих личних одлазака на терен, а служили смо се и лексичком грађом колегинице Јаћимовић Јањетовић.

2. Из синтаксе глагола

Из синтаксичке проблематике глагола издвојене су основне карактеристике, али и мање заступљене особине које упућују на везу са другим говорима штокавског сјеверозапада.

2.1. Инфинитив

2.1.1. Употреба инфинитива уз глаголе и изразе непотпуног значења веома је фреквентна, што је карактеристика и других западнијих српских говора (уп. Дешић, 1976: 293–297; Драгичевић, 1986: 189–191; Петровић, 1973: 173; Петровић, 1978: 137; Рамић, 1999: 397; Црњак/Козомара, 2017: 398–400; Црњак, 2019: 213–214).

2.1.1.1. Инфинитив у саставу сложених или усложњених предиката с модалним глаголима *морати*, *моћи*, *смјети*, *требати*, *хтјети* готово се досљедно употребљава, и то уз глаголе оба вида:

мораиш наћ ну ступу па попет се на ну ступу; *мораиш* оно сјеме *оставт* за на годну; једна *мора ку^ат*; онда *морају се изут*; *морамо надопунт* нешто; све *се морало* рукама *радт*, *жети*, *копат*, *орат*, *чу^ат* стоку, *дон^ајет* дрва, *упртт* на леђа; тако је то *морало бити* и *бит мора* тако; ал *моро сам* и ја *отић*; дрво изгори, ал камен, она купола, *мора остат*; то *мораиш ударат* што јаче;

море балирка *прић*, *море*, трактор *кост море*; па *не може стић*; *могла сам пробрат* момака; *не мереш трпт* муке; *не могу ни говорт*; и ко је *мого* услове *имат*; *не могу* им ни ручка *направт*, ни себи, ни њима; *не могу се сјетт*;

треба живт; а ја *треbam ић* кућ; *треба* и њима *помоћи*, а не могу; *требаиш* ти *знат разговарат*, *требаиш знат писат*; то је *морало знат направт*;

прије се није смјело копат; пре *се није смјело започињат* гробља без одобрења; *нон-стоп се ложло*, *не см^аје се угаст*; а ја сад нит *смијем ић* пред козам, нит *смијем са козам*;

није ћела бјежа^ат; *ћио селт* у Хрватску; ја *не би ћео слагат* ништ; то је вода, *оће одн^ајет*;

то *с имо радт*; ма *нема* шта *причат*; и ко би *ради^о*, *нема се* *ће рад^ат*; *нема* ко *чу^ат* стоке, *нема* ко *радт*; то је око тога *било радт* и дан и ноћ; четири мјесеца *имамо ић*.

Примјери замјене *да*-конструкцијом забиљежени су спопрадишно, најчешће уз глагол *моћи*:

И не могу да сад то² оч^нсте; могу вам ја да кажем тачно; и онда оно све кад стегне, не може више да се сломи; и кад уђеш унутра, имаш шта да видиш; оћу да ти кажем да се историја окреће.

2.1.1.2. Једнако се понашају и модални глаголи у ширем смислу, тј. они који означавају говорење, мишљење, осјећање, перципирање, вољни чин, понављање неке радње и сл.:

ја сам одлучио живств оvd; па знали смо јадне трпат; то се морало знат направт; ко не зна направт како треба; научио сам се радт; коза не види ић; знао сам бит и по пола год^нне не доћ кући.

Допуна у инфинитиву јавља се готово досљедно када је намјера информатора да глаголом вољети исказе значење типа 'жеља':

то сам волла радт; онда боље волим одн^нјет; ме-ш-чини да б волла ткат; то сам волла радт; би л ти волјо остат овде ил ш прекоманду; у мене стриц волјо попт; али ја волим отић у цркву.

И овдје спорадично биљежимо потврде везе да + презент:

а никога нјеса^м волјо да дирам; како ј ко одлучио да живи, нек и живи.

2.1.1.3. Употреба инфинитива преовладава и уз фазне глаголе:

кад се почне врјећ жито; и онда почиње камен слагат; са смо почели свађе правт гробове, ко сваког трна; и онда поч^нње камен слагат; ту је мени један дошо и почео о радикалима причат; ондак се почело рад^т, почело се чуват, сијат навелико; једноставно престанеш ност; док вамо, док сам објачила, мислим седам-осам година, наступла сам чу^ат стоку.

Допуна у виду да-конструкције има само једну потврду, и то уз глагол почети:

и почну шенце да зоре.

2.1.1.4. Инфинитив се употребљава као допуна не само уз глаголе него и уз непотпуне изразе с именицама и придјевима, као и уз прилошке изразе непотпуног значења:

ја с^м жељна видт свјета; није то тако тешко, само је велко, незгода ност; дивота по њивам погледат; они торови, оно дивно погледат; дјецу није никада лако било одрант; н^нјесам неки лажов, а не ваља лагат; и онда ка с оно добро угрије, онда разастреш да се сушне, онда лако истрест из онога; как ј^е добро то онда гледат кад она стави на себе; каје Млађенка – то добро направт; лакше га прицинт каменом, да не однесе вода; срамота рећ да ја не знам читат сада Очењаш ко што она моја унука.

² С обзиром на то да се овдје бавимо синтаксичком проблематиком, ради мање оптерећености текста нису досљедно и вјерно транскрибоване сантхијске везе у којима се подразумева асимилација или дисимилација сусједних гласова (као што је случај код споја двију ријечи испред ове фусоте). Исто тако, нису редовно означаване ни логичне позиционе варијанте типа оних у радном глаголском придјеву (нпр. би^о, види^о и сл.). Одлучили смо и да не акцентујемо дијалектизме у овом раду јер ускоро планирамо истражити и акценатску проблематику говора Јаворана.

2.1.2. За разлику од прилика у стандардном српском језику, гдје је употреба инфинитива циља ограничена „и обично је обележје разговорног стила или регионалног изражавања” (Пипер и др. 2005: 811), у нашој грађи инфинитив уз глаголе кретања јавља се као кондензатор допунске циљне реченице (уп. Дешић, 1976: 297; Драгичевић, 1986: 191; Петровић, 1973: 173; Петровић, 1978: 137; Црњак, 2019: 214):

иде чуат стоку; иду дјеца, лете тражт; немој да б ишо у аболант гањат њиове доктуре; доодјо он тражт од ње паре; ти идеш радт други посо; ја сам ишо чуват доље краве и свиње; рад^ујемо се и лете дјеца љубти; лете дјеца нама китт, лете љубт, лете; нису стигли другој кући, лете ме исписат; кад се шенца жање, онда оне стигују и онда ми њи идемо чупат; чујем из Бање Луке да неке долазе брат горе по Тисовцу.

Ипак, спорадично биљежимо и примјере:

однесу у млин да мелу; оће да дођем да једем; они су пошли да ратују за Србију; кад је одбор одо да пише ко је за школу.

2.1.3. Инфинитив биљежимо и у полисубјекатским реченицама (уп. Дешић, 1976: 299; Црњак, 2019: 214):

не да рећ; поможем очистт камионе; посл^нје води ђевер у собу чешлат; ја б отишо горе и тужио њи свију, и род^нтеље и уч^нтеља, и морал би ми дат ић; учла нас свират.

2.1.4. Потврђена је и употреба приједлога за с акузативом уз глагол у инфинитиву, умјесто којег се у стандардном језику јавља експликативни акузатив (уп. Дешић, 1976: 292; Драгичевић, 1986: 192–193; Петровић, 1978: 137; Рамић, 1999: 398; Црњак, 2019: 214):

дјеца сад н^нјесу за држат стоку; ми више нисмо за пјешака ић двадсет километара брду; нисам била ни за бацт; имате нешто за рећ; има код њега за сједт, а има и за стајат; то је било само за пит и куват; луг^к се употребљавао пуно за прат веш.

2.1.5. Историјски инфинитив, биљежен у западнијим српским говори-ма, спорадично срећемо и у говору Јаворана (уп. Дешић, 1976: 292; Драгичевић, 1986: 189; Петровић, 1973: 171–172; Петровић, 1978: 136–137):

И колко ја своје цурство проведо све држећ плуг и брначу и на ономе армену и ћерат оне коње; још почет то радт са стрицом и са срећом и сад мој ћаћа данас.

2.2. Презент

2.2.1. Употреба презента у говору Јаворана углавном не одступа од стања у нашем књижевном језику. За ову прилику навешћемо неколико занимљивих детаља.

Презент глагола *бити* 'esse' чест је у значењу *налазити се* (уп. Петровић, 1973: 177; Петровић, 1978: 138):

слободно га мор^{те}те упитат ако оћете, овај што буде код њега; ја сам

одлазио, *будем* мјесец-два, како где, *будем* мјесец-два, радим па дођем кући; одеш код човјека, газде тога, *будеш* два-три мјесеца; *будем* по два-три мјесеца, како кад; онда *будеш* мјесец-два дана и бјеж, ајд даље; овде *будем*, имам нешто пензије, живим, радим.

Забилежена је и необична употреба презента глагола *бити* за означавање прошлости:

а док сам чу^вала те козе, онда *биднем* ја малена.

2.3. Перфекат

2.3.1. Употреба перфекта без помоћног глагола веома је честа у овом говору (уп. Дешић, 1976: 302–303; Драгичевић, 1986: 193–194; Петровић, 1973: 173–174; Петровић, 1978: 139; Црњак, 2019: 215):

он *долази* горе скроз; сунце *гријало*, љепота; *сносли* снопље, све *рад-* *ли* грабљама, дјеца *радла*; *изучио* школу, а нема посла; неко *отио* у град; *тукли је* насред шуме лопови, *говорли* да она сачека њи; ја *имала* шест година ка се она удала; само нас једна кућа *дјелла*; и моја Ранка у сталцу *стајала*, а он онда *дошо* из болнице; био један човек који само *носио* воду; три пута та наша школа *горела*; *изгорла* она, так да смо чекали; онда она мене највише са собом *терала*; то мајка *прела* на пресл^нцу и ја с њоме; онда она *ткала*; кад је гођ тата оро, и ми дјеца са њиме, *учл^н* се држат плуг^к; све *било* здравије, све боље, народ *био* здрав, здраву рану *једио*; ово што мало врта посиј^смо, то сад све *изгорло*; *пиризал се...*, *играли се* и оније прсте^сна.

2.3.2. Веома је много примјера безлично употријебљеног перфекта у приповиједању (уп. Дешић, 1976: 303; Драгичевић, 1986: 194; Петровић, 1973: 152–153; Петровић, 1978: 139; Рамић, 1999: 398):

родло се у злату; тога је једнога *заробло* у војсц; кад окрену невријеме, покисоше – *пошло бјежат*; *нап^стло* земљу; мене *превијало*; *гонло* у Јасеновац; *одселло*, *отило* за Хрватску; *направло* ћесту обичну; *орало* с коњма; по путовма *побацало* штошта; *радло се* са воловма, *орало се* са ним плугом; *брнало се*, сијала се зоб, сијала се пшеница; онда *звало* без, дебели без; *прије се није смјело копат*, да се почиње гробље наново без сугласности општ^не и закона; па све свој^нјем рукеми *радли*: *плело*, *ткало*, све; *било се* заједно, његов дјед и мој су имал двјесто оваца, по тридестеро говеда, коња, свиња; и нас је *дало*, то нашу генерацију, *дало* у школу.

2.4. Аорист

2.4.1. У вези са аористом, чија употреба не одступа од прилика у нашем стандардном језику (нпр. кад оно *удар*и рат, онда се *раздјелише*; ал посл^нје ка се *зарати*, муслиман себ *нађоше* клуб, *нађоше* Хрвати; а овај један *уста*; *обиђошмо* све село; и оно четерес прве ка се *заратова*, а онда, кажем ти, *бише* ти, некако, четници па *ставше* пакт са Н^нјемцма, *осташмо* живи итд.), истичемо само неколико интересантнијих појединости.

Такве су потврде аориста за означавање будуће радње, у којем је присутна и јака модална компонента (уп. Петровић, 1973: 176):

нис смјео рећ да с Југословен, поготово Србин, јер те *убише*, *удавше*, *побише*; ако те примјете, одма те *убише*; и вечерас, ако треба, ми вечерас сједнемо и *одошмо* неће на вечеру и на пиће; *одоше*, доће ту по дјецу и *одоше*..., онда ће ић... там у Црну Гору.

2.5. Плусквамперфекат

2.5.1. Употреба плусквамперфекта одговара стању у стандардном српском језику:

био сам завршио први и други разред; ја *с'м био очо*; онда *било звано* о те конопље предиво, а сад кажу конопља; јаднца, она *ј' била пала*; народ *је био добро оживио*; тад *сам радио био* у једној мањој фирми и онда посл^нје смо, некако се ту убацио; па то *је сав народ био оселио* у Славонију.

2.5.2. Необичан је, међутим, слједећи примјер, будући да се наш долазак на овај свијет не може дезактуализовати:

а *ђе с'м била рођена*, онда је било супер, било народа, било људи, било сијања, орања, копања.

2.6. Футур

2.6.1. Стандардну употребу футура првог биљежимо у много примјера:

ко нађе марку, онда *ће имат* годишно пара увјек; ја *ћ* вам исто *рећ*; о шта *ћу* дјеци гаће *оплести*; а ја, кад ме питају – *рећу*; *ђе ћу* ја тебе *школоват*; *радћу*, *помагаћу* шта било, само да м даднеш колко било; ја *ћу* мало *товарт* коње, мало *послагат*, мало *помоћ*; а ово горе ти *нећ причат*; па *видћу*, дођи послије; отац је судио *ђе ће се дат* ћерка.

Значење футура првог биљежимо и у слједећем примјеру:

селте, селте, лако *се будете враћал*.³

2.6.2. Везу *да + презент* умјесто инфинитива, својствену разговорном стилу, биљежимо у неколико примјера:

невријеме *ће* и гадно *ће да буде*; ко *ће да води* посо; ко *ће да води* рачуне.

2.6.3. У нашој грађи чест је наративни футур, којим се изричу прошли догађаји (уп. Петровић, 1973: 178):

ка се мало смирло, тај *ће* мој *ћаћа отић* том свом брату; ка *ће* мој *ћаћа доћ* од тога свога брата, *метће* он тај радион у ранац; и упрти тај ранац и *иће* доле; увјек се кућа рачунала, кућа горњи дио на целци земљи, што се ода увјек, а доле по подруму *ће потподит* некије дасака, *с`ећ* и *тесат* па *ће бит* соба; и онда ми те ручце тргамо, тргамо и правимо, па *ћемо* на гребене;

---

³ Ову појаву биљежи и Петровић на Змијању и напомиње да су ове конструкције прилично честе у језику далматинских писаца и у Рељковићевом језику, а срећу се и у језику славонских писаца, код Ситовића, Дивковића, те у средњобосанским говорима и у говору Ливањског поља (1973: 178).

спремам ја једну сопру, ти једну и са *ћемо саставт*; кат одмарамо, *почеће-мо* нас три учт се пјеват, а овијем старијем драго; а ако има от какве мушке кошље, оно знаш, *скупћу* па направт кошуљцу дјетту; а ја после *ћ отић*, овај млаћи, нема дјетта, јебо те, земља, вода голема; и у Нову Град^ншку *иће* у школу, а ће станује ил је четири ил је пет километара од Окочана до стана; вечерас узмемо стоке што *ћмо продават*, идемо ко тога чојека на конак; продо па *ћ жена рећ*.

2.7. Императив

2.7.1. У говору Јаворана веома је жив наративни императив (уп. Драги-чевић, 1986: 196–197; Петровић, 1973: 178–179; Рамић, 1999: 398):

сада почупам прве па друге, па *подасјеци*, па у воду, *притискуј*, па *прав* гријалцу; онда је било само нек има леба и с лебом, и *ајде* на њиву, *копај*, *ори*; откад сам постала, увјек сам рукама: ногама *одај*, рукама *рад*; ако се копа, мотика је била – *копај* курузе; узмем двоје-троје коња и *гон*, *гон*, *гон*, док то не смрвим; доље стави се та ступа и онда *удр* ногам; *си* курузе, *си* зоб, *си* пшенцу, све; па чита^џви дан *копај* с отијем, с оцом и мајком *копај*; ја знам, горе људи, звану шуму Чемерницу, и *иди* бавлане *с^нјеци* и са воловма *вуци*; и *чекај* док се то направи и да дјеца пођу у школу; онда ми дјеца *донес* воде; ја *нагон* чојека; *куј* мотку, *куј* срп, *куј* све што треба; он оде с воловма доље, у дрвена кола, па *повуци* из р^нјеке; жмириш и они се једни сакрију, и ај и *тражи* ће су сад; није свако имо те жаге да пререже, него све *пресецај* – *удри*, *удри*.

3. Да закључимо: У раду су потврђене карактеристичне синтаксичке особине сјеверозападне скупине херцеговачко-крајишког дијалекта, већ поменуће у цитираној литаратури. Ткве су, нпр., широка употреба инфинитива уз глаголе и изразе непотпуног значења (нпр. ја *не би ћео слагат* ништ; ја *сам одлучио живст* овд; то *сам волла радт* итд.), висока фреквенција перфекта без помоћног глагола (нпр. био један човек који само *носио* воду; три пута та наша школа *горела* итд.) и безлично употријебљеног перфекта у приповиједању (нпр. *одселло*, *отишло* за Хрватску; *направло* ћесту обичну; *орало* с коњма итд.), те веома чест наративни футур (нпр. ка се мало смирло, тај *ће* мој ћаћа *отић* том свом брату; ка *ће* мој ћаћа *доћ* од тога свога брата, *метће* он тај радијон у ранац итд.) и наративни императив (нпр. онда ми дјеца *донес* воде; ја *нагон* чојека; узмем двоје-троје коња и *гон*, *гон*, *гон* док то не смрвим итд.). Наша даља истраживања датог терена додатно ће дефинисати слику о овом говору.

Литература

- Дешић, 1976: М. Дешић, Западнобосански ијекавски говори. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, 1–316 + карте.
- Драгичевић, 1986: М. Драгичевић, Говор личких јекаваца. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, 7–241.
- Петровић, 1973: Д. Петровић, О говору Змијања. *Библиотека Зборника за филологију и лингвистику*, XIV/1–2 и XV/1–2. Нови Сад: Матица српска.
- Петровић, 1978: Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.
- Пипер и др., 2005: П. Пипер и др., *Прилози граматици српскога језика. Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Рамић, 1999: Н. Рамић, Ливањско-дувањски говорни тип. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, 263–426.
- Црњак/Козомара, 2017: Д. Црњак/Д. Козомара, О језику Ардалићевих басана, у: *Зборник радова с међународног научног скупа Транзиција и културно наслеђе*, одржаног 26–27. 11. 2015. у Загребу, Загреб: Средња Еуропа, 391–403.
- Црњак, 2019: Д. Црњак, Синтаксичке особине дијалекатских пјесама Јагоде Кљаић, у: *Што сањамо: Књига радова поводом 70. рођендана професора Душана Маринковића*. Загреб: Српско народно вијеће / ФФ, 208–218 (у штампи).

Dijana M. Crnjak

FROM THE SYNTAX OF VERBS IN THE JAVORANI SPEECH (NEAR BANJA LUKA)

Summary

The paper provides a review of syntactic features of verbs in the speech of Javorani, a village in the southeastern part of the Banja Luka region. The objective of the analysis is to draw attention to this little explored speech areal and to designate its place in the east Herzegovina dialect from that point of view. The observed syntactic features will be compared with the situation in other Serbian speeches of the east Herzegovina dialect while registering the peculiarities that set the Javorani speech apart from the rest of this dialect.

Key words: syntax of verbs, Javorani speech, northeast group of the east Herzegovina dialect.